

koroknak, kultúráknak. Ez a köztes filozofálás, amely tényleg csak két személy révén idézhető fel, nem rendelkezik olyan hellyel és idővel, ahol és amikor ők ketten találkozhatnak; bizonyos értelemben ez a két alak is – miként az előbb említett kétféle filozófiai irányulás révén felidézett hagyomány – egymásnak háttal áll.

AZ ÉG CSARNOKAI-ban foglalt grandiózus töredékhalmozaligha hát majd a jól formált művek ígézetével, s eljövendő olvasói inkább a régmúlt, mintsem a 2500. év felől érkező üzenetként érzékelik majd. Ha már a Tertullianustól idézett mottóban szó esett Enniusról mint közvetítőről, akkor ugyanerre a szerepre kárhóztatva hadd hivatkozzam egy másik, általa latinra ültetett műre, Euhémerosz HIERA ANAGRAFÉ-jára. Végül is a *történelem előtti* és a *történelem utáni* gondolata végérvényesen összemosódik egy olyan talányos üzenetben, mint amilyen Euhémeroszé, ahol birodalmak, városok, falak törmelékeiből csak egyetlen oszlopfő marad – rajta a felirattal.

Most már a Határ Győző kedvenc antik szerzőinek egyike, Diogenész Laertiosz által „legbölcsebbnek” nevezett időt a sor, hogy az *előtt* és az *után* egymásnak hátat fordító alakja- it egyetlen hírvivővé békítse.

Rugási Gyula

KIK AZOK A „HISTORICISTÁK”?

Karl R. Popper: *A historicizmus nyomorúsága*
Fordította Kelemen Tamás, az előszót
írta Kelemen János
Hermész Könyvek, Akadémiai Kiadó, 1989
Sorozatszerkesztő: E. Bártfai László
165 oldal, 70 Ft

„Még a legértőbb kritikusok némelyikét is tanácsatlanná tette a könyv címe” – mondja Popper az Előszóhoz fűzött megjegyzésében. Rögtön el is igazítja az értő, ámde tanácstalan kritikuskokat: a cím – mondja – „szándéka szerint utalás Marx A FILOZÓFIA NYOMORÚSÁGA című munkájára, mely viszont megint csak célzás, mégpedig

Proudhon A NYOMOR FILOZÓFIÁJA című művére”. (28. o.) A kései kritikust – nemcsak a könyv lassan fél évszázados múltjához (először 1944/45-ben jelent meg, angolul), hanem az idézett, két évtizeddel ezelőtti, 1959-es megjegyzéshez viszonyítva is késői magyar kiadás kritikusat – viszont nem annyira a cím, mint inkább ez a megjegyzés teszi tanácsatlanná. A cím szóhasználata talán utal a Marxéra, bár a kapcsolat távolról sem olyan kézenfekvő, mint ahogy azt a magyar fordítás címe sugallja. Az igazán értő kritikus nyilván tudta, hogy a német kiadásnak Popper a DAS ELENDE DES HISTORICISMUS címet adta, de – hacsak nem tudta azt is, hogy a Marx-mű címét szintén az „Elend” szóval fordították németre – miért asszociált volna Marxra? Marx ugyanis a szóban forgó művet franciául írta, és így nem csoda, ha a címe – MISÈRE DE LA PHILOSOPHIE – nemigen ugrott be azoknak, akik Popper THE POVERTY OF HISTORICISM-jének bírálatára vállalkoztak. De ezen túlmenően sem stimmel az analógia. A Marx-mű címe – mint Popper is mondja – céloz egy létező dologra: Proudhon munkájára. Popper viszont nem egy létező dologra céloz: a címben szereplő – s a könyvben keményen bírált – „historicizmus” ugyanis a szerző saját találmánya.

„Könyvem célja – mondja Popper az Előszóban – annak megmutatása, hogy a historicizmus terméketlen módszer.” (26. o.) A célt a szerző maradéktalanul valóra váltotta. Csak közben meglehetősen sajátos, mondhatni túlságosan is termékeny módszert alkalmazott. „Úgy igyekeztem bemutatni [ti. a historicizmust], mint jól átgondolt egységes filozófiát. Támogatására nem haboztam érveket faragni, melyekkel – tudomásom szerint – maguk a historicisták sohasem hozakodtak elő. Remélem, ily módon valóban támadásra érdemes álláspontot sikerült kiépítenem. Más szóval megkíséreltem tető alá hozni egy elméletet, melyet fejtegetni gyakran fejtegetnek ugyan, de tökéletesen kibontott formában sohasem találkozunk vele.” (31. o.) Nos, nyugodtan mondhatjuk, Popperek sikerült támadásra érdemes álláspontot kiépítenie. Sőt ennél többet is tett: az álláspont alátámasztására fölhozott saját gyártmányú érveket annak rendje s módja szerint meg is támadta. Könyvének első két fejezetében tető alá hozta, a második két fejezetben pedig végérvényesen megcáfolta az elméletet, amelyet historicistának nevezett. És ezzel véget is ért a

historicismus rövid pályafutása: „tökéletesen kibontott formában” a historicizmust Popper teremtette meg, ám azon nyomban meg is semmisítette. A historicizmusnak, hogy úgy mondjam, ezzel végleg befellegzett: Popper átfogó támadása után épeszű ember nem lesz historicista.

Nem mintha azelőtt sokan lettek volna. Egy-két kivételtől eltekintve nemigen akadt következetes híve annak a társadalomtudományi megközelítésnek, amelyet Popper „historicismusnak” nevezett, és amely – a Bevezetésben adott előzetes definíció szerint – „felteszi, hogy az alapvető cél a történelmi előrejelzés, és e cél elérhető, ha feltárjuk azokat a »ritmusokat« vagy »mintázatokat«, »törvényeket« vagy »trendeket«, amelyek a történelmi evolúció mélyében sejtlenek”. (31. o.) Néhány múlt századi pozitivistán kívül senki nem vette igazán komolyan azt a lehetőséget, hogy ismereteink gyarapodásával a történelem is előrejelzésekre képes tudomány lesz. A történelmet a szellem öntudatra ébredéséhez vagy a szabadság birodalmához vezető folyamatnak tekintő történelemfilozófiák sem annak előrejelzésére vállalkoztak, hogy mi fog történni a jövőben, hanem éppen ellenkezőleg, befejezettek, logikailag lezártnak gondolták a történelmet; olyan folyamatnak, amely ugyan tarthat még tovább, de már nem hoz létre érdemlegesen újat. Egy Marx vagy egy Hegel nem előre jelezte, hanem a történelem feltételezett végpontjáról visszatekintve – az egész folyamat végkifejletének ismeretében és retrospektíve – kívánta megadni a jelenből a jövőbe vezető fejlődés irányát. Ami persze szintén problematikus, de nem azonos a Popper által cáfolt historicista megközelítéssel.

Az nemcsak az a probléma, hogy Popper ellenfele, a történelmi előrejelzés alapjául szolgáló „elméleti történettudomány” igényével föllépő „historicista” inkább fantom, semmint valóságos figura. Az igazi zavart az okozza, hogy Popper valóban képviselt nézetek elemeiből teremti meg ellenfele álláspontját, amelyet ugyanakkor átgondolt és egységes filozófiaként mutat be. Ebből következik az a látszat, mintha a társadalom- és történettudományok, valamint a filozófia történetének számos jól ismert figurája hírhedt – csak kissé következetlen – historicista lett volna. Mindenki gyanúba keveredik, aki a Pop-

per által tető alá hozott elmélet bármely eleméhez hasonló dolgokat fejteget. Csakhogy ezek az állítólagos „historicisták” más dolgokat is mondtak, közte sok olyat, amit Popper cáfolata egyáltalán nem érint. Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy noha Popper elméletileg megsemmisítő csapást mért a historicizmusra, ennek úgyszólván nem volt gyakorlati hatása. Igaz, Popper után épeszű ember nem lesz historicista, de ettől még nyugodtan híve lehet azoknak az irányzatoknak, amelyeknek összefüggő vagy éppenséggel ellentétes elemeiből Popper a „historicismust” megkonstruálta. Híve lehet a történelmi megismerés korhoz kötöttségét és az egyes korok öntörvényűségét hirdető *historizmusnak* vagy mondjuk a történelmi folyamatban az emberi szellem fokozatos kibontakozását felfedező ún. „szellem-történeti” álláspontnak, híve lehet továbbá a természet- és társadalomtudományok különbségét valló módszertani, illetve tudományelméleti „dualizmusnak” – vagy az ellenkezőjének: az egységes tudományfelfogásnak –, és még sorolhatnánk tovább a különféle, jórészt ma is élő irányzatokat.

De ha ez így van, akkor talán mégis azt kell mondanunk, hogy Poppertan nem sikerült valóra váltania a célt, amelyet maga elé tűzött. Sok tekintetben kétségtelenül nem. Ahogyan az előszóíró Kelemen János kíméletlenül megfogalmazza: „Az egyik legfontosabb kérdés, mely e mű olvasása közben ma felmerül, azt firtatja, hogy Popper rekonstrukciói filozófiatörténetileg mennyire helytállóak. Létezik-e az az átfogó historicista áramlat, amelyről beszél, és azok-e a fő típusai, amelyeket elkülönít? S azok a gondolkodók, akik joggal tekinthetők volna magukat historicistának, olyan nézeteket vallottak-e, mint amelyeket Popper nekik tulajdonít?... Kérdésünkre inkább nemleges, mint igenlő a válasz.” (17. o.) Vagyis: az is lehet, hogy az egészből egy szó sem igaz.

De akkor meg érdemes-e egyáltalán szót vesztegetni a könyvre? A válasz egyértelmű igen: A HISTORICIZMUS NYOMORÚSÁGA akkor is fontos könyv, ha Popper rekonstrukciói minden filozófiatörténeti alapot nélkülöznek. Hogy mi teszi azzá? Csak a legfontosabbakat említem: 1) az *antinaturalista* és a *pronaturalista* historicizmus megkülönböztetése. A szóhasználat akkor is telitalálat, ha a szemben álló felek egyike-másika nem – esetleg egyike sem – tekinthető „historicistának”. Az „antinatura-

lista”, illetve „pronaturalista” elnevezés azonban rávilágít a lényegre: nevezetesen, hogy jöllehet a vita már vagy egy évszázada természet- és társadalomtudományok egységéről, illetve különbségéről folyik, valójában nem két tudományfelfogás áll szemben egymással, hanem a történelem emberi jellegét szem előtt tartó történelemfilozófia áll szemben a társadalom és a történelem naturalista felfogásával. Továbbá: mindenképpen fontos – akkor is, ha nem létezett átfogó historicista áramlat –, hogy 2) Popper a történelem vonatkozásában világosan és egyértelműen fölmondta a magyarázat és a predikció szimmetriájának pozitivisták követelményét, mely szerint csak olyan összefüggéseket fogadunk el egy esemény tudományos magyarázatának, melyek ismeretében az esemény bekövetkezése előre jelezhető lett volna. Ezzel Popper utat nyitott azoknak a későbbi törekvéseknek, amelyek eredményeképpen a tudományos magyarázat különféle modelljei megszülettek. Továbbá: máig használatos 3) Popper alapvető – és igen fontos viták kiindulópontját jelentő – fogalmi megkülönböztetése a *módszertani esszencializmus* és a *módszertani nominalizmus* között, amelyet ebben a könyvben vezetett be, és amelyet a későbbiek során (CONJECTURES AND REFUTATIONS: THE GROWTH OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE, 1963) továbbfejlesztett. A kétféle módszer közti különbséget úgy lehetne összefoglalni, hogy míg a nominalista csupán a dolgok viselkedésének mikéntjét kívánja föltárni, s ezért az elmélet általános fogalmait csupán hasznos eszköznek tekinti, addig az esszencialista azt feltételezi, hogy az általános fogalmak léírnak létező dolgokat, és azt tekinti a tudomány feladatának, hogy e létező dolgok lényegét föltárja. Popper szerint „nyilvánvaló, hogy amennyiben a társadalomtudomány módszertanáról van szó, [a historicisták] a nominalizmussal szemben hajlanak az esszencializmussal való társulásra. S csakugyan, az általam ismert historicisták zömére ez a beállítódás jellemző.” (53. o.) Poppernek igaza van: az általa ismert történészek, társadalomtudósok és filozófusok zömére valóban ez a beállítódás jellemző. Még akkor is, ha nem voltak „historicisták”. Végül 4) röviden megemlítem azt, ami már úgyszólván szállóige lett: ebben a könyvben hívta föl Popper a figyelmet arra a sajátos „Ödipusz-effektusra”,

amely a történelmi predikciókat – a tőlük elválaszthatatlan akarati elemnél fogva – önbejeljesítőkké vagy önmegsemmisítőkké teszi.

Valóban csak a leglényegesebbeket említettem meg azon okok közül, amelyek A HISTORIZMUS NYOMORÚSÁGÁ-t fontos könyvvé teszik. (Pardon: nem a historizmusét, hanem a „historicizmusét”. Nem irigylem a fordítót: csak két rossz megoldás között választhatott. Az angol szó magyar megfelelője, a „historizmus” könnyen zavart okozhatott volna, hiszen – ellentétben a Popper-féle „historicizmussal” – historista irányzat tényleg volt. Nyilván ezért választotta a fordító a másik, talán kisebbik rosszat: a magyar szóképzéstől idegen „historicizmust”). Hivatkozhatnék még a tekintélyre is: végtére Popper mégis csak századunk egyik legjelentősebb filozófusa – életrajzát és munkásságát az olvasó Kelemen János jól eligazító előszavából megismerheti –, és ha nem is ez a legjelentősebb könyve, azért ezt is érdemes elolvasni. Magyarul is érdemes: Kelemen Tamás gondos és gördülékeny fordítása híven tolmácsolja Poppert.

Lassan kezdünk hozzászokni, hogy az E. Bártfai László szerkesztette Hermész Könyvek sorozatban jó könyvek jelennek meg. Ez bátorít fel, hogy további jó könyveket ajánljak a sorozatnak. Most csak a legjobbak közül említek néhányat. Legfőbb ideje lenne, hogy a magyar közönség egy-egy részlet után végre egészeben megismerje Karl R. Popper korábban említett CONJECTURES AND REFUTATIONS: THE GROWTH OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE (1963) című kötetét, valamint a szerző intellektuális önéletrajzát, amely először a Schilpp szerkesztette „The Library of Living Philosophers” sorozatban jelent meg (THE PHILOSOPHY OF KARL POPPER, 1974, I. köt.), majd később, 1976-ban UNENDED QUEST címmel önállóan is megjelent. Ez persze csak a kezdet, ezzel még korántsem volna törlesztve a magyar könyvkiadás adóssága Popperral szemben. Mindenekelőtt a legkínosabb tartozást kellene sürgősen kiegyenlíteni: Popper egyik leghíresebb könyvét, A NYÍLT TÁRSADALOM ÉS ELLENSÉGEI-t (THE OPEN SOCIETY AND ITS ENEMIES, I–II, 1945) kellene végre kiadni. Itt az ideje, hogy a magyar olvasóközönség a szidalmak és a támadások után megismerje magát a művet.